
Een notitie over het protestants paviljoen op de Wereldtentoonstelling van 1958

Guy Liagre

In 1958 vindt in Brussel de grote wereldtentoonstelling plaats. Ook de Nederlandstalige protestanten laten zich hierbij niet onbetuigd. Ze slagen er in om een protestants paviljoen te doen verrijzen. Het wordt later afgebroken en naar Nederland verhuisd, waar het een nieuwe bestemming krijgt. In deze korte notitie lichten we dit weinig bekende initiatief uit de geschiedenis van het Nederlandstalige protestantisme nader toe.

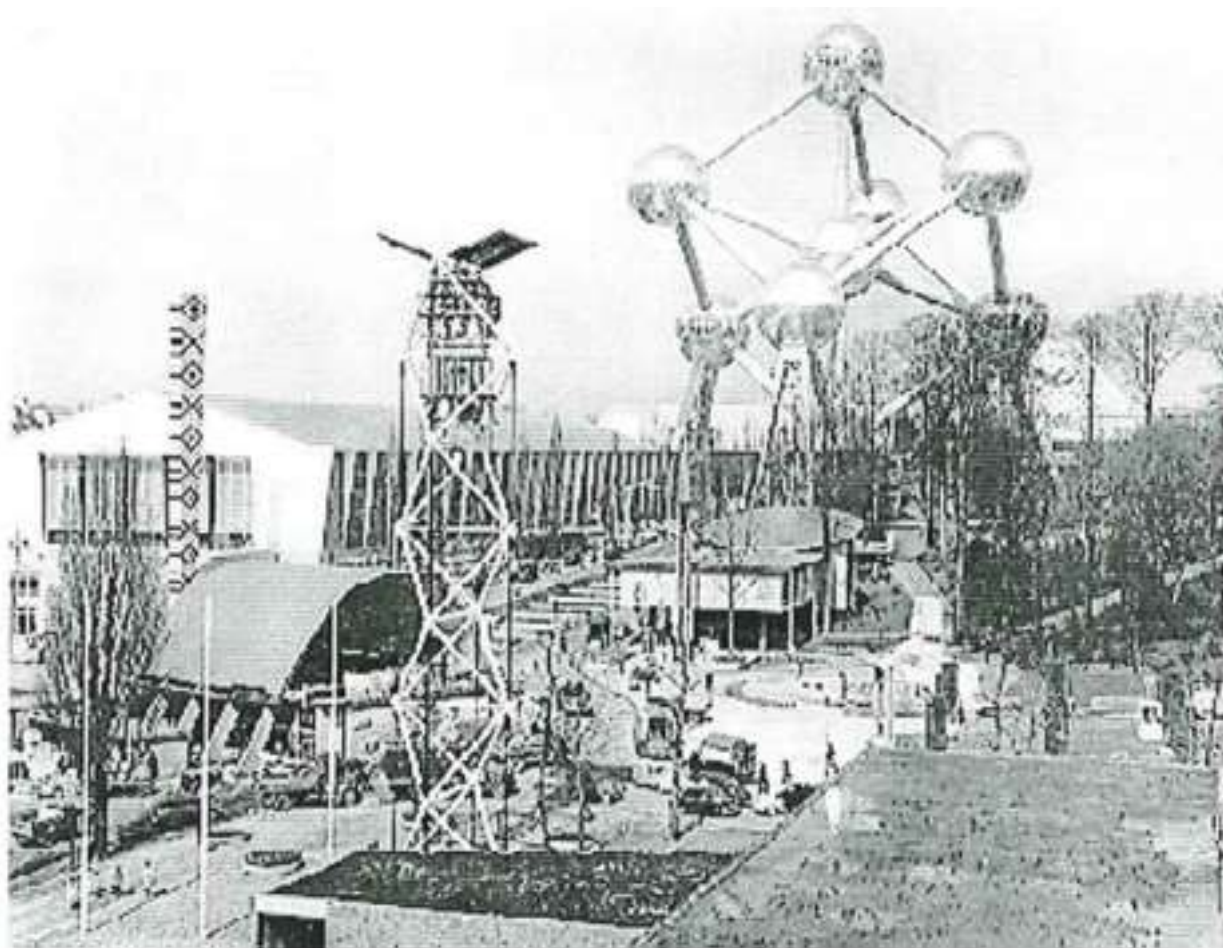

De eerste sporen

De eerste sporen van protestantse activiteit in verband met de wereldtentoonstelling van 1958, dateren uit 1955. De *Federatie van Protestantse Kerken in België* (dat is een federatief samenwerkingsverband van de grootste protestantse kerken in het land) vormt dat jaar een comité, waarin ook een vertegenwoordiger van het Zendingswerk in Congo en een vertegenwoordiger van het *Belgisch Bijbelgenootschap* zetelen. Het eerste wat men doet is contact opnemen met de *Wereldraad van Kerken* in Genève. Begin juni 1956 is de Brusselse predikant ds. Pieter Fagel van de gemeente aan het Sint-Kathelijneplein voor een eerste

voorbereidingsvergadering in Zwitserland.¹ Hij is, zo blijkt uit de *Protestantse Kerkbode* (dat is het maandblad van de Nederlandstalige protestantse kerk van Brussel), lyrisch:

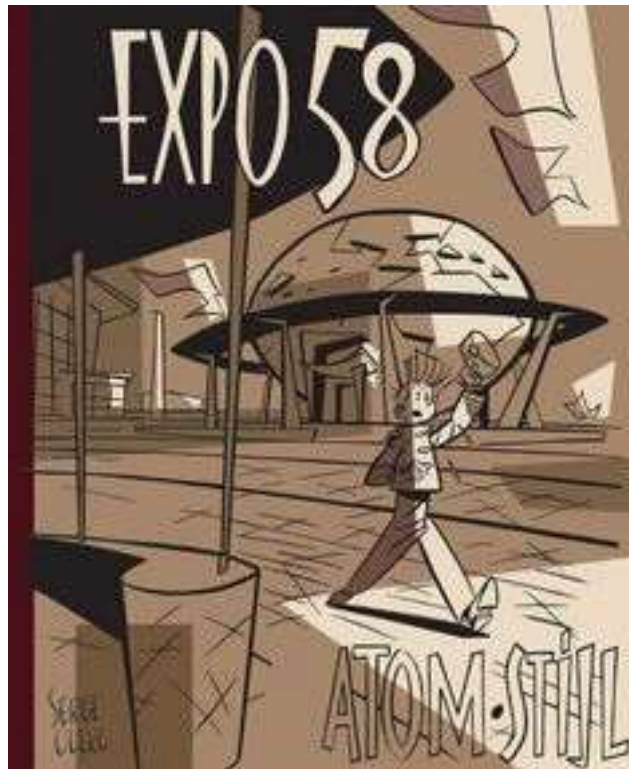
Men verwacht gedurende het halve jaar dat de wereldtentoonstelling zal duren, een toeloop van 30 miljoen mensen. De opzet van deze manifestatie is: te laten zien wat de mens heeft bereikt. Het spreekt vanzelf dat de kerken zich niet afzijdig kunnen houden. (...) En wat doen de protestantse kerken? (....) De commissie meende terecht dat het “wereldprotestantisme” niet mocht ontbreken. In naam van de Wereldraad werd een terrein van 1000 m² gevraagd en verkregen, en wel op een bijzonder centrale plaats, een uitgezocht plekje. Daar willen wij zien verrijzen een kapel met annex tentoonstellingsruimte geschikt om na afloop van

¹ Pieter Fagel (25-6-1907 tot 22-5-1990) is predikant in Brussel van 30-6-1949 tot 23-6-1972. Hij studeert theologie in Neuchâtel (Zwitserland) waar hij ook zijn Zweedse vrouw leert kennen: Gunnel Sonner. Hij maakt zijn studies af in Utrecht en doet er proponentsexamen in 1935. Docent aan de protestantse theologische faculteit 1950-1972. Vicevoorzitter van de synode 14-6-1954 tot 1956. Hij gaat met zijn gezin wonen in de d'Oultremontstraat 10. G. Liagre, *Anders geloven Geschiedenis van het Nederlandstalig protestantisme te Brussel en zijn organisaties*, Brussel 2004, blz. 248-299.

de expositie te worden afgebroken en elders weer te worden opgebouwd ten dienste van een gemeente of van het Belgisch protestantisme in het algemeen.

De plannen zijn groots, maar de Brusselse predikant blijft toch met zijn twee voeten op de grond:

Men kan zich afvragen of het kleine Belgische Protestantisme zich niet aan 't vertillen is met dergelijke grote plannen. Maar wij moeten niet te bang zijn. Wij kunnen toch moeilijk in 't geheel niets doen. En als men wat doet moet men het goed doen. Het protestantisme kan slecht of goed voor de dag komen, of geheel afwezig blijven. Een tussenweg is er niet. We zullen daarom in geloof wat moeten wagen.²

² *Protestanse Kerkbode* 1-6-1956. A.M. 'Le Pavillon des Eglises protestantes à l'Exposition de Bruxelles de 1958', in: *Paix et Liberté* 20-10-1958, blz. 2. 'Le protestantisme à l'Exposition universelle de Bruxelles de 1958', in: *Notre Eglise*, blz. 4.

De concrete start van het project

Het is voor de Nederlandstalige Brusselse gemeente geen makkelijke tijd, want dominee Fagel investeert vanaf 1957 een belangrijk deel van zijn tijd aan het verzamelen van fondsen voor de bouw van het protestants centrum.³ Hij doet in die periode ongeveer niets anders. Daar komt nog bij dat de Hongaarse opstand medio 1956 bij de start van de plannen al vertraging veroorzaakt. Midden 1957 is echter definitief duidelijk waar het project heenvoert:⁴

Vlak bij het Atomium, aan de rand van het park, bij de toegang tot de internationale sectie, wordt van staal, aluminium en glas een moderne kerk gebouwd met annex een tentoonstellingshal. De gezamenlijke Belgische kerken, in ruime mate geholpen door vele zusterkerken uit het buitenland, zijn bezig hiervoor de nodige fondsen te verzamelen. (...) We zijn nu reeds twee jaar bezig om dat alles voor te bereiden, en er komt nu een jaar waarin wij op velen een beroep zullen moeten doen. Want slechts met veler hulp zal het gelukken om een waarlijk getuigenis af te leggen op de Wereldtentoonstelling '58.⁵

Op 27 juni 1957 gooit men tijdens een plechtige “eerste steenlegging” de eerste troffel cement in een kuil.⁶ Ds. W. Thonger is de redenaar.⁷ Architect Calame stelt zijn medewerkers voor, waarna ds. Fagel in gebed voorgaat. Het zou ons veel te ver voeren om in het bestek van een beknopte notitie het hele project stap voor stap te beschrijven, maar het is een gigantisch waagstuk.⁸ Dat het paviljoen er uiteindelijk toch komt heeft vooral te maken met het feit dat de Nederlander Pieter Fagel zich niet zomaar uit het lood

³ ‘Nouvelles de l’Exposition’, in: *Foi & Lumière* jan. 1957, blz. 2.

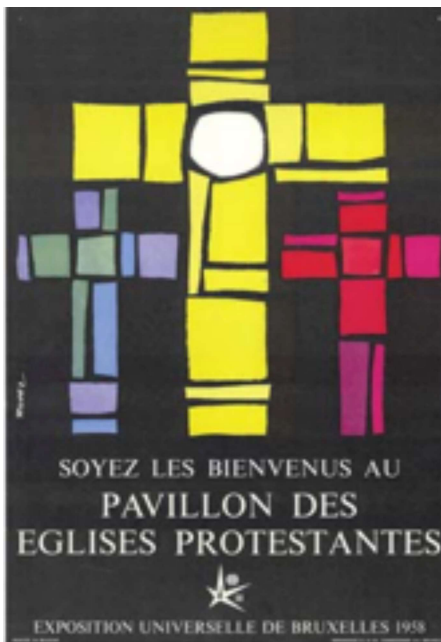
⁴ A.M., ‘Comment le protestantisme belge participera à l’Exposition de 1958’, in: *Paix et Liberté* 13-5-1957, blz. 2.

⁵ *Protestanse Kerkbode* 1-5-1957.

⁶ W.G. Thonger, *Discours prononcé par M. le pasteur W. Thonger lors de la pose de la première pierre du Pavillon des Eglises protestantes*, 1957 (2 blz.). In vertaling verschenen als ‘Rede uitgesproken door ds. William Thonger ter gelegenheid van de eerste steenlegging van het paviljoen der protestantse kerken’, in: *Protestantse Kerkbode* 1-8-1957.

⁷ William Thonger (27-10-1889 tot 23-12-1973) is predikant in Elsene (1921); Ukkel (1923) en superintendent van de Methodistische kerk (1932-1961). Hij geeft les aan de Theologische Faculteit (Franstalig) van 1950 tot 1966. Men benoemt hem tot ererevoorzitter van de synode in 1969.

⁸ W.G. Thonger, ‘Au Pavillon des Eglises Protestantes de l’Exposition 1958’, in: *Paix et Liberté* 29-12-1957, blz. 1-2.

laat slaan.⁹ Ook na een slechte oogst weet hij nog te zaaien. Ondanks beloftes blijkt de *Wereldraad van Kerken* namelijk toch niet met fondsen over de brug te komen. Op het moment dat de grond is gekocht en de eerste steen gelegd, bestaat nog steeds onzekerheid over de financiering van het project. Enige ontspanning komt er pas na twee toezeggingen vanwege de Duitse kerken uit het Rijnland en Westfalen. Voor de rest moet Fagel zich wenden tot Zwitserse, Schotse, Nederlandse, Franse en Deense geloofsgenoten. Na enige aarzeling komen ook de Amerikaanse kerken met fondsen over de brug. Die hulp is noodzakelijk, want er is niet minder dan zes miljoen frank nodig. De Belgische kerken stellen zich

borg voor een zesde, de rest moet uit het buitenland komen. De enige zekerheid is een toezegging van de Bijbelgenootschappen die een bijbeltentoonstelling plannen en een half miljoen toezeggen. Zowel particulieren als instellingen (in de Brusselse kerk worden steunkaarten en door het vrouwengilde vervaardigde souvenirs verkocht) dragen hun financieel steentje bij. De beste hoop voor de toekomst is het verleden, moet Fagel gedacht hebben op het moment dat hij in maart 1958 schrijft:

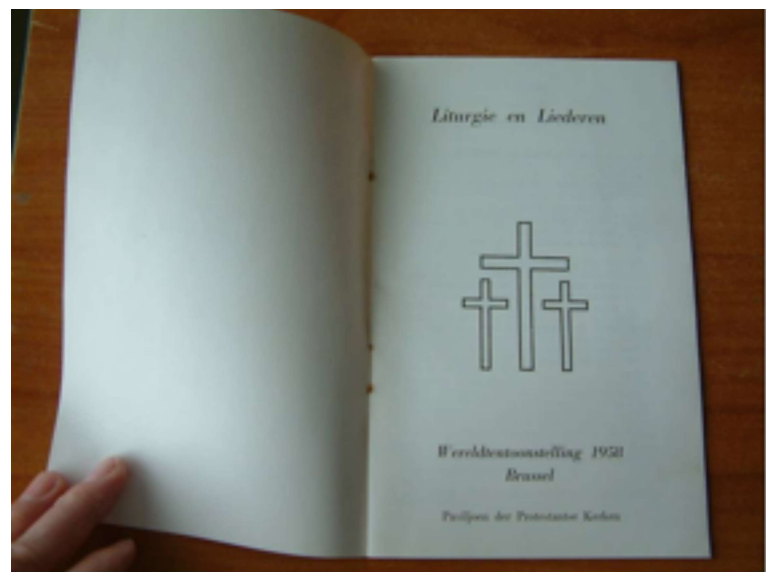
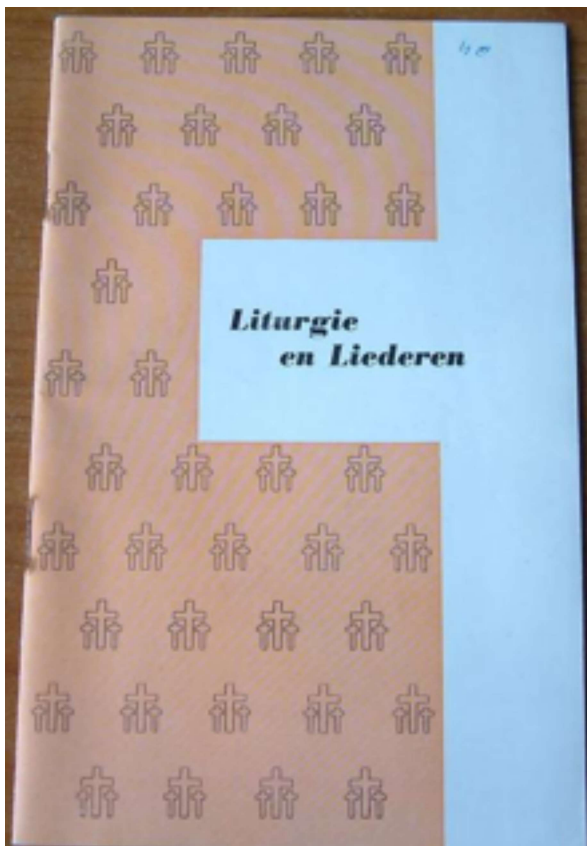
Nog zeven weken en de Wereldtentoonstelling gaat open. Dan staat ons prachtige paviljoen gereed om u allen en tienduizenden anderen te ontvangen. Maar nog hebben wij lang niet het nodige bedrag binnen. Weet niet een uwer iemand, die een groot bedrag zou kunnen missen voor dit doel? Hebt u zelf uw bijdragen al gegeven? Nog zeven weken van spanning...

Vrijwilligerswerk

Commissies en sub-commissies zijn misschien de broedplaats van de bureaucratie, maar Fagel beseft dat het zonder ook niet kan. Men dient immers te voorzien in mensen voor kerkdiensten en lezingen, ontvangst en propaganda, vrijwilligers voor het verspreiden

⁹ Hij is sterk onder de invloed van het positieve denken van de Amerikaanse predikant Norman Vincent Peale. "Nu ik ook zijn boeken lees ben ik verschrikkelijk positief aan het denken. Mijn vrouw doet ook mee en we staan elkaar in de grauwe morgen stralend toe te lachen"... *Protestantse Kerkbode* 1-1-1959.

van literatuur enz...¹⁰ De methodistische kerk stelt, voor de duur van de tentoonstelling, een appartement in de Marsveldstraat te 1050 Brussel ter beschikking. Het kan dienen als bureau en slaapruijnte voor gasten. Dominee Fagel zelf neemt de opleiding van Nederlandstalige gidsen onder leiding van een zekere mevrouw Carp, predikantsvrouw uit de gereformeerde kerk, voor zijn rekening. Richtlijnen moeten er immers zijn en men moet het propagandamateriaal goed leren gebruiken, maar gidsen blijken er door de massale belangstelling snel te kort.

Een oase vol rust

Als een oase vol vrede en rust staat het kerkje uiteindelijk bij de opening van de tentoonstelling te midden van het bonte gewemel, in de schaduw van het Atomium.¹¹ De doorzichtige ramen, de open deuren, zij willen het de mensen toeroepen: kom toch ook binnen! Men kan er luisteren naar het prachtige orgel of er een dienst bijwonen. Op de dag van de inwijding van de drie paviljoenen (Bijbelgenootschappen, zending in Congo

¹⁰ 'Diffusion de la Bible à l'Exposition de Bruxelles', in: *Paix et Liberté* 6-7-1958, blz. 1.

¹¹ A. de Haller, 'Les églises protestantes à l'Exposition universelle de Bruxelles', in: *Nouvelles belges*, januari 1958, blz. 8-9.

en het paviljoen van de protestantse kerken), op 20 april 1958, kan men door bemiddeling van het Nederlandse *Interkerkelijk Overleg in Radioaangelegenheden* (IKOR) de dienst zelfs in Nederland volgen. Drie weken later, op 11 mei, komt er ook een rechtstreekse televisie-eredienst. Om genoeg aanwezigen te garanderen, besluit de kerkenraad van de Nederlandstalige protestantse kerk bovendien op bepaalde feestdagen, zoals Hemelvaart,

geen dienst in de eigen kerk te houden. Elke vrijdag om 20 uur is er in het paviljoen een “protestants uur” en elke dag een tien minutendienst.¹² Op de eerste verdieping is er een oecumenische tentoonstelling. Heel eenvoudig en sober, maar op een verrassend sprekende wijze, vertoont men er naast een leeuurtafel foto’s. Aan de muur slechts één bijbeltekst, in verschillende talen: „Alles is het uwe, doch gij zijt van Christus, en Christus is van God”. In de kerkzaal staat ook een orgel, verkregen via de orgelcommissie van de *Nederlandse Hervormde Kerk*. Orgelbouwer Van Vulpen uit Utrecht maakt in een recordtijd een instrument dat men na de expositie, in een Zeeuws kerkje in het rampgebied van 1953 zal heropbouwen.

¹² ‘Les grandes manifestations au pavillon protestant au cours de l’exposition (1958)’, in: *Paix et Liberté* 27-4-1958, blz. 1. ‘Une semaine au Pavillon des Eglises Protestantes’, in: *Paix et Liberté* 14-9-1958, blz. 2; II, 21-9-1958, blz. 2; III, 5-10-1958, blz 2.

Een overweldigend succes

Het succes van het paviljoen is ronduit overweldigend. Het overtreft de stoutste verwachtingen. De Expo is één groot feest, met hier en daar nog eens een extra uitschieter. In juni bijvoorbeeld, als H.M. Koningin Juliana en Prins Bernhard op bezoek komen. Of een ander bijzonder belangstellend bezoeker, Z.M. Koning Boudewijn.¹³ Zelfs de Duitse Bondskanselier Adenauer maakt een rondgang door de tentoonstelling. Interessant is naast het internationale karakter vooral de oecumenische kant van de zaak. Bezoekers uit de hele wereld komen langs en plaatsen door hun interesse het Belgische protestantisme op de wereldkaart. De kracht van Fagels in de Kerkbode neergepende waarheid is dat ze tot op vandaag (schrijft de predikant) overeind blijft:

Op de plattgrond van de Expo 1958 kreeg het Protestants Paviljoen het nr. 99 mee.

¹³ 'Koninklijk bezoek aan het protestants paviljoen', *Protestantse Kerkbrief* 1-6-1958.

De enorme aandacht die er aan ons paviljoen is gegeven – ook in de Belgische pers – toont aan dat wij als protestanten in België verkeerd doen als wij in onze kleine kringetjes besloten leven. Er is veel meer belangstelling voor onze christelijke manier van leven en denken dan wij vermoeden. Wij moeten gezamenlijk de weg vinden om uit het isolement te komen en in de openbaarheid te treden. Wat met dit paviljoen gelukt is moet op de een of andere wijze ook voortzetting kennen.

Het einde van de tentoonstelling

Het slot van de tentoonstelling markeert men met vier speciale diensten.¹⁴ Daarna reist Pieter Fagel (die kort daarop voor zijn inspanningen tot ridder in de kroonorde wordt benoemd) onmiddellijk naar Amerika af om de toekomst van het paviljoen veilig te stellen. Wat er met het gebouw na de tentoonstelling moet gebeuren is aanvankelijk namelijk nog erg onduidelijk. Men hoopt het oorspronkelijke gebouw in België te kunnen houden, maar de vraag is of het Belgisch protestantisme een dergelijk kostbaar centrum kan blijven exploiteren? Fagel verkiest het te verkopen en met de opbrengst een meer bescheiden oecumenisch centrum te bouwen. De Amerikanen kan hij er via lezingen toe overhalen om het gebouw (een staal- en glasconstructie) te kopen. Fagel beslecht de onderhandelingen voor het overmaken van het paviljoen aan de Amerikaanse kerk in Den Haag op 22 november 1959.¹⁵ Het gebouw doet daar sinds 8 april 1962 dienst als contactcentrum en kerk voor Amerikaanse protestanten.

Tot slot

De wereldtentoonstelling van 1958 markeert een heel bijzonder moment in de geschiedenis van het Nederlandstalig protestantisme in Brussel. Zelfs een kleine gemeenschap blijkt in staat tot grote dingen.

Van het aanvankelijke idee om overal in Europa *International Christian Fellowshipcenters* uit te bouwen, is weinig terechtgekomen. Fagel geniet echter van dit elan om later onder dezelfde paraplu geld voor een nieuwe kerk in aan de Nieuwe Graanmarkt 8 te 1000

¹⁴ ‘Les derniers jours de l’exposition’, in: *Paix et Liberté* 20-10-1958, blz. 1.

¹⁵ P. Fagel, ‘Qu’est devenu le pavillon des Eglises protestantes de l’Expo?’, in: *Sous le drapeau*, maart 1960, blz. 10-11.

Brussel in te zamelen. Ook het tijdelijk ontvangstcentrum voor vreemde bezoekers in de Marsveldstraat, met aan het hoofd de "chief-hostess" van de Wereldtentoonstelling mevrouw Carp, blijkt geen blijvend succes te zijn.

Vijf jaar na de Wereldtentoonstelling valt het doek definitief. Op 27 juni 1963 zit Pieter Fagel de slotvergadering van het Exocomité voor, tijdens dewelke men de VZW definitief ontbindt. Het is meteen het einde van één van de grootste initiatieven uit de geschiedenis van het Nederlandstalig protestantisme in Brussel in de tweede helft van de twintigste eeuw ...

